

3. Гирусов Э. В. и др. Экология и экономика природопользования: Учебник для вузов/ Под ред. проф. Э.В. Гирусова.– М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998.– 455 с.
4. Зятковська Л. І. Вплив фінансової політики держави на підвищення екологічної безпеки промислового виробництва // Ефективність державного управління в контексті європейської інтеграції: Матеріали науково-практичної конференції / За заг. ред. А.О. Чемериса. – Львів: ЛІДУ НАДУ, 2004. – Ч.2. – 332с. – С. 178 – 181.
5. Зятковська Л. І. Самофінансування як метод фінансового забезпечення екологічної безпеки промислових підприємств // Тези доп. Міжнар. наук. конференції “Розвиток підприємницької діяльності на Україні: історія та сьогодення”. – Тернопіль. – 2003. – 207 с. – С. 177 – 178.
6. Снякевич І. Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики // Економіка України – 2002. – № 7. – С. 70 – 77.
7. Степичева Л. Інструмент еколого-економічного механізму // Страхование ревью – 1999. – № 12. – С. 3 – 11.
8. Statistical Yearbook “Environment of Ukraine” for 2001 / State Statistics Committee of Ukraine: Under the direction of Yuriy M.Ostapchuk. – K., 2002. – 326p. – 262 p.

УДК: 631.115.11: 338.43

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Мохненко А.С. – к.е.н., доцент Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. До економічних чинників розвитку фермерства в Україні слід віднести необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни і населення якісними продуктами харчування, що є важливим елементом економічної політики держави. У нашій країні термін "продовольча безпека" увійшов до теорії і практики оцінки економіки у зв'язку із ско-

роченням виробництва сільськогосподарської продукції, різким зростанням об'ємів імпорту, руйнуванням ресурсного потенціалу агропромислового комплексу в 90-і роки ХХ століття. Так, обсяг виробництва сільськогосподарської продукції за роки реформ зменшився на третину, погіршала структура харчування значної частини населення. У даний час товарні ресурси продовольства більш ніж наполовину формуються за рахунок імпортової продукції. У той же час скоротилася державна підтримка аграрного виробництва.

Розвиток фермерських господарств продиктований також соціальними чинниками, пов'язаними з тенденціями розвитку колективних господарств. Процес бурхливої зміни організаційно-правових форм господарювання колективних підприємств не привів до позитивних результатів після їх реорганізації. Крім того, значна частина недостатньо ефективних колективних господарств стали дробитися до розмірів бригади. Ефективно функціонуючі підприємства, навпаки, стали збільшуватися і в розмірах за рахунок передачі і входження до їх складу власників земельних паїв.

Стан вивчення проблеми. Стимулами ефективного функціонування господарюючого суб'єкта в сільському господарстві може стати лише індивідуальна приватна власність на засоби виробництва і результати праці, на чому і ґрунтується фермерське господарство.

Однак найбільший виробничий ефект (за рівності інших умов) приватна власність на засоби і результати праці дає тоді, коли вона поєднується з працею самого власника, тобто коли він одночасно є власником, господарем і працівником. У цьому випадку особистий інтерес працівника-власника реалізується в його продуктивній і ефективній праці, збуджує і стимулює трудову і творчу активність. Іншими словами, особистий інтерес був і залишається в сучасних умовах головною рушійною силою виробництва.

Отже, у приватних "трудовах" господарствах в одній особі поєднується власник, господар і працівник (поєднуються функції власності, праці та менеджменту), що забезпечує сумлінне і творче відношення людини до праці, раціональне використання у виробництві живої і уречевленої праці, дбайливе ставлення до землі й інших засобів праці та її результатів. Викладене вище відно-

ситься до всіх галузей і сфер економіки. Але у сільському господарстві сумлінне і творче ставлення людини до виконання своїх виробничих функцій має більшу економічну "вагомість" порівняно з іншими галузями виробництва. Це обумовлено насамперед особливостями сільськогосподарської праці.

У сільському господарстві практично неможливо (особливо в рослинництві) організувати ритмічну роботу протягом року. Сезонність виробництва, об'єктивна необхідність виконувати багато видів робіт у стислий термін обумовлюють велику тривалість робочого дня і високу інтенсивність праці при виконанні багатьох видів польових робіт (сівба, оранка, збирання і т. д.). Приватний господар, образно кажучи, добровільно погоджується на інтенсивну працю з неупорядкованим режимом робочого дня. Наймана праця в сільському господарстві об'єктивно не дає того ефекту, який він дає в інших галузях економіки.

Із викладеного можна зробити висновок: при вирішенні найважливішої проблеми організації будь-якого виробництва – забезпечення сумлінного, творчого відношення людини до виконання своїх виробничих функцій, раціонального й ефективного використання виробничих ресурсів – найвищий економічний потенціал у тих форм власності, які створюють людині положення реального господаря виробництва. У такому випадку проблема сумлінного і творчого її відношення до праці реалізується. При всіх інших формах власності і господарювання ефективність виробництва і якість продукції значною мірою залежать від того, як задіяні зовнішні фактори, що впливають на відношення до праці тих суб'єктів, які не є господарями виробництва. Почуття власника-господаря спонукає його сумлінно, творчо і повною мірою використовувати у виробництві свій професійний і інтелектуальний потенціал. Домогтися такого відношення до праці в найманих працівників можна лише у тому випадку, якщо будуть створені сприятливі для цього умови, що спонукають їх до трудової і творчої активності.

Отже, при будь-якій організаційно-правовій формі приватних господарств на рівні первинної виробничої ланки завжди є реальний господар виробництва. А це обумовлює його прагнення "примножити" об'єкти власності, збільшити доходи в результаті ефективного їхнього використання. У тих випадках, коли власник-господар і працівник представлені в одній людині –

проблема її сумлінного і творчого відношення до справи – реалізується "природним" чином. Щодо товарних підприємств, то тут позначається заслуга не тільки приватної власності, але й об'єктивних законів ринкової економіки і насамперед конкуренції, тобто ринково-підприємницького середовища. Вирішення на високому рівні проблеми сумлінного, творчого відношення людини до праці, раціонального використання засобів і результатів виробництва – це найважливіша позитивна ознака приватних господарств, яка багато в чому визначає їх життєстійкість і ефективність виробництва.

Завдання і методика досліджень. Завданнями статті є дослідження стану і тенденцій розвитку фермерських господарств. Методологічною основою досліджень є діалектичний метод пізнання і системний підхід до вивчення економічних процесів.

Результати досліджень. Різні точки зору, а іноді й альтернативні погляди, для науки є нормальним явищем. Але тут, як і раніше визначалось стосовно приватної власності, різна оцінка приватних фермерських господарств обумовлена значною мірою однокорим підходом до визначення їх економічного потенціалу та проблем розвитку. Використовуючи системний підхід щодо фермерства взагалі і особливостей його становлення в постсоціалістичних країнах, можна сформулювати такі висновки:

1. Прихильники фермерства абсолютизують приватну власність і створені на її засадах приватні господарства. Однак не менш очевидним є положення про те, що ефективність виробництва визначається не тільки особистим інтересом, поєднанням в особі фермера одночасно власника, працівника і менеджера, безпосередньою економічною зацікавленістю і жорсткою економічною відповідальністю за результати виробництва. І раніше, а особливо в сучасних умовах, на продуктивність праці і ефективність аграрного виробництва впливають багато інших чинників: розміри господарства, техніко-технологічна озброєність, рівень спеціалізації, кооперації, інтеграції, макроекономічні умови (розвиток ринкової інфраструктури, допомога держави тощо). І тільки при рівності всіх цих чинників приватна власність дійсно надає переваги приватним господарствам.

2. Опоненти фермерства стверджують, що ефективність сільського господарства країн Заходу пояснюється всебічною

допомогою держави, яка захищає свого товаровиробника шляхом імпорту продуктів харчування, надає інші послуги. Там, де державної підтримки немає або вона мізерна, країни із приватною власністю на землю не змогли забезпечити себе продуктами харчування і завозять їх у величезній кількості. Дійсно, допомогу держави щодо приватних господарств і підтримки аграрного виробництва взагалі важко переоцінити. При цьому вона навіть значно зросла в останні роки.

Усі приватні господарства в аграрному секторі економіки можна класифікувати (допускаючи певну умовність) за самими різними критеріями: урахувати рівень спеціалізації, кооперування, концентрації тощо. Це організаційно-економічний аспект їх класифікації. У соціально-економічному контексті важливе значення має розподіл приватних господарств за критерієм: використання найманої праці. У контексті вирішення продовольчої проблеми і забезпечення продовольчої безпеки важливе значення має класифікація приватних господарств на два сектори: підприємницький і споживчого характеру. Певною мірою зазначені критерії, а відповідно напями класифікації фермерських господарств, взаємопов'язані або пересікаються.

Проведемо класифікацію фермерських господарств за такими ознаками: спеціалізація, використання найманої праці, землеволодіння і землекористування.

Спеціалізація фермерських господарств. З точки зору рівня спеціалізації, фермерські господарства можна поділити на однопрофільні (монокультурні) і багатогалузеві (спеціалізуються на виробництві 2–3 і більше видів сільськогосподарської продукції). Спеціалізація, як відомо, є важливим фактором збільшення обсягу виробництва і зниження собівартості одиниці продукції. Вона нерідко дозволяє компенсувати порівняно низьку ефективність виробництва, яка властива невеликим багатoproфільним господарствам. За деякими даними, за інших однакових умов, за рахунок спеціалізації продуктивність праці буде вищою у 2–2,5 рази, економія ресурсів може становити 25–30%. Розміри спеціалізованих господарств збалансовані з урахуванням можливостей вкладень особистої праці фермера і його сім'ї, а також тимчасового або постійного найманого персоналу, наявності техніки, об'єктів інфраструктури. Спеціалізація тісно пов'язана з природним потенціалом, тобто складом і рельєфом

грунту, кліматичними умовами. Розміщення галузей сільського господарства з урахуванням особливостей природних і економічних зон сприяє подальшому поглибленню спеціалізації підприємств. Спеціалізація, як правило, пов'язана з посиленням концентрації та інтенсифікації виробництва у головних галузях, із створенням великих високотоварних формувань. Мета спеціалізації – зосередження зусиль на головній галузі, щоб вести її в оптимальних розмірах і на сучасній науково-технічній основі, тобто інтенсивно.

Використання найманих працівників у фермерських господарствах. У сучасних моделях аграрної економіки наймана праця не набула широкого розповсюдження і не відіграє помітної ролі. При цьому масштаби її скорочуються у процесі зміцнення матеріально-технічної і технологічної бази сільського господарства. Фермер, який використовує найману працю, стає капіталістом-роботодавцем. Ті ж сільські господарства, в яких селянин працює сам або залучає до цього членів сім'ї, називали "трудовими селянськими господарствами". Поняття "трудове господарство", можливо, і не точно відображає сутність даного питання. Справа у тому, що будь-яке аграрне господарство є "трудовим". "Нетрудових" господарств у природі не існує, оскільки "труд" – обов'язковий елемент процесу виробництва поряд із засобами і предметами праці. Точніше було б вести мову про господарства, які функціонують на застосуванні особистої праці власника-господаря (включаючи членів його сім'ї), і ті господарства, які використовують найману працю.

У сільському господарстві фермери, що використовують найману працю, як правило, беруть самі участь у безпосередньому процесі виробництва, тобто виступають не тільки у ролі менеджерів. І це не дивно. Навіть на великих сімейних фермах працюють близько 10 осіб, із них 5-6 – наймані працівники.

Землеволодіння і землекористування. За цим критерієм фермерські господарства можна розділити на три групи: фермери є власниками земельного наділу, який вони використовують; земля повністю орендується фермерами; частина землі знаходиться у власності фермера, а частину її він орендує.

У більшості країн Заходу з самого зародження сімейного фермерства і до початку XX століття традиційною була приват-

на власність на землю фермерів. Широко визнаною є теза, що приватна власність на землю – одна із найважливіших складових ефективності сільськогосподарського виробництва. Порівнюючи різні форми землеволодіння, можна стверджувати, що приватна власність на землю не взагалі, а тих, хто її обробляє, дійсно має соціально-економічні переваги перед державною або колективною формами власності. Це знаходить прояв у таких процесах:

- власнику землі забезпечується положення господаря на землі, а відповідно стимули ефективного її використання як основного засобу виробництва;

- власник землі може її використовувати як об'єкт застави при отриманні іпотечного кредиту, що для сільського господарства має велике значення;

- приватна власність на землю тих, хто її обробляє, є соціально справедливою і виключає нетрудові доходи.

Найбільш важливе соціально-економічне значення має класифікація приватних фермерських господарств з точки зору рівня концентрації виробництва. Така класифікація безпосередньо пов'язана з таким питанням, як вплив розмірів господарства на його продуктивність і ефективність, а також тенденцією до концентрації сільськогосподарського виробництва в крупних господарствах. Саме вони утворюють підприємницький приватний сектор, що включає насамперед крупнотоварні господарства. У кожній країні цей сектор охоплює порівняно невелику кількість приватних господарств, але їх питома вага у виробництві товарної продукції досить значна. Тобто цей сектор відіграє пріоритетну роль у вирішенні продовольчої проблеми і забезпеченні продовольчої безпеки кожної країни.

Не менш важливе значення в оцінці діяльності фермерських господарств має їх класифікація за організаційними формами ведення виробництва. Виділяють такі типи ферм:

- сімейні господарства, голови яких разом із своїми сім'ями управляють всією діяльністю ферм, здійснюють капіталовкладення та отримують прибуток в основному як результат від застосування власної праці й праці членів всієї сім'ї;

– міжсімейні (спільні) господарства, які утворюються шляхом об'єднання земельних ділянок і капіталу двох або більше господарів для здійснення підприємницької діяльності в більших обсягах;

– малі кооперативи сімейних господарств, майно яких формується на правах спільної власності, а управління здійснюються виборною особою, звільненою чи не звільненою від основної роботи в кооперативі.

Таким чином, очевидно, що фермерські господарства міцно увійшли до ринку. Проте їх потенціал використовується далеко не повністю, і вирішення вищезазначених проблем дозволить створити рівні економічні умови конкурентної боротьби з крупними колективними господарствами, що стало б основою ринкових стосунків в аграрному секторі.

Висновки та пропозиції. У сучасних умовах найбільш актуальним є питання подальшого розвитку фермерських господарств. На основі проведеного теоретичного дослідження, вивчення практики функціонування і розвитку фермерських господарств нами розроблена концепція їх подальшого вдосконалення і розвитку, стійкого по прибутковості, захищеного в економічному, соціальному і правовому плані. Концепція включає систему заходів, що забезпечують її реалізацію на практиці і досягнення поставлених цілей.

1. Усвідомленість товаровиробника у виборі дороги самостійного господарювання у формі фермерського господарства.

2. Концентрація землі в приватному секторі (у фермерів) навіть без ринку землі, що на практиці здійснюється і притому вельми успішно.

3. Збільшення чисельності фермерських господарств за рахунок розлиття особистих підсобних господарств.

4. Майбутнє фермерських господарств різних за розміром і спеціалізацією бачиться не лише в індивідуальному функціонуванні, але і в кооперативах.

5. Для становлення, функціонування і розвитку фермерських господарств необхідний первинний капітал у формі пільгових кредитів (безпроцентних) на 10-15 років (лізинг, токарний кредит).

6. Необхідна демонополізація переробних підприємств по різних варіантах. Наприклад, контрольний пакет акцій належить сільським товаровиробникам, або контрольний пакет акцій належить державі, або переробне підприємство – повністю державне. Все залежить від конкретних умов.

7. Наукове забезпечення розвитку фермерських господарств, особливо на регіональному рівні, оскільки регіони відрізняються різними не лише природно-кліматичними характеристиками, але і традиціями, законодавчими нормативами, рівнем самостійності, що створить можливості і сприятливі умови для різноманітності форм існування суспільства, що мають здатність динамічно і ефективно розвинути.

8. Використання досягнень НТП як необхідної умови підвищення стійкого розвитку аграрного виробництва – послідовне нарощування можливостей збільшення в кожному виробничому циклі результатів господарської діяльності і створення умов для їх подальшого поліпшення (виробничих, економічних, соціальних, екологічних і інших параметрів) з найменшими відхиленнями їх величин при зміні внутрішніх і зовнішніх умов виробництва.

9. Пізнання і правильне використання законів управління ринковою економікою як основи розвитку фермерських господарств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Головин А.А. Повышение эффективности функционирования фермерских хозяйств. – Курск: Изд-во КГСХА, 2006. – 358 с.
2. Губарик О.М. Сутність і роль планування ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств // Вісник ХНАУ. Наукові засади реалізації аграрної політики в Україні. 2006. - №9. – С. 75-79.
3. Добрунік Т.П. Розвиток конкурентоспроможності: світовий досвід і шляхи удосконалення українського АПК / Т.П. Добрунік // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса: ОДЕУ, 2000. – №7. – С. 88-92.
4. Мармуль Л.О. Підвищення доходності фермерських господарств / Л.О. Мармуль // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 74 – 77.